

دانشکده: علوم سیاسی، تاریخ و علوم اجتماعی
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: علوم سیاسی

عنوان:

بررسی دلالتها و استلزامات سیاسی اوامر و نواهی قرآن کریم

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر نجف لکزایی

استاد مشاور:

دکتر رضا خراسانی

نگارش:

صفر عباسی

شهریور □□□□

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

تقدیم به:

پیامبر خاتم (صلی الله علیه و آله) نجات بخش اندیشه، جان و روان،
آنکه وجودش رحمت و برکت برای تمامی عالمیان است.

سپاس و امتنان:

«من لم يشكر المخلوق، لم يشكر الخالق»

با سپاس از زحمات تمامی اساتید و مربیانی که در تعلیم و تربیت بنده کوشیده‌اند؛ به ویژه اساتید بزرگوارم حجت الاسلام والمسلمین دکتر لکزایی و جناب آقای دکتر خراسانی که با سعه صدر و بزرگواری در تهیه این تحقیق مرا رهنمایی و ارشاد نمودند. از نگاه عالمانه و عمیق و پر از لطف ایشان تشکر می‌کنم.

همچنین از همسر مهربانم که در طول مراحل مختلف تحصیلی و انجام این تحقیق همیشه یار و مددکار من بوده‌اند تقدیر می‌نمایم.

چکیده

اوامر و نواهی قرآن چه دلالت‌ها و استلزامات سیاسی در حوزه‌های عقاید و اخلاق و فقه دارند؟ آموزه‌ها و دستورات دینی در سه بخش کلی اعتقادات، اخلاق و فقه قابل تصور می‌باشد. با توجه به سه بخش کلی دستورات دینی، برای انسان هم سه بعد وجودی عقل (حیطه عقاید)، نفس (حیطه اخلاق) جسم (فقه) قابل تصور است. با این مبنای نظری، تحقیق حاضر، آیات اوامر و نواهی قرآن که به شکل صیغه‌های امر و نهی آمده‌اند را استخراج نموده و با دسته‌بندی آنها در سه بخش، به بررسی دلالت‌ها و استلزامات سیاسی آیات می‌پردازد. این تحقیق بر اساس منابع کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار فیش‌برداری با روش توصیفی تدوین شده است. با بررسی آیات مشخص شد اسلام نسبت به مسایل سیاسی و اجتماعی جامعه اسلامی دستورات خاص خود را دارد. دغدغه اسلام در حوزه اعتقادی ارائه یک بینش صحیح در باب اندیشه سیاسی است. زیربنای این دلالت‌ها با محوریت توحید شکل می‌گیرد و مسایل فلسفه سیاسی چون حق تشریح و حاکمیت و فلسفه اطاعت در اطراف آن تبیین می‌شود. در اخلاق سیاسی مستفاد از آیات، فضیلت‌ها و رذایلی که با عنوان مقتضی یا مانع رسیدن جامعه به اهداف اسلامی است بیان می‌شود. در بخش فقه سیاسی هم قرآن به تنظیم رفتارهای مسلمانان در حیطه اجتماعی و سیاسی می‌پردازد. در حوزه سیاست داخلی و روابط میان مؤمنان و حاکمان دستوراتی را بیان می‌کند. در زمینه روابط با غیرمسلمانان و سیاست خارجی هم با تقسیماتی که انجام می‌دهد اصول و قواعد خاص خویش را بیان می‌نماید. با توجه به اینکه قرآن حقیقت و حیانی و منشور زندگی مسلمانان است لازم است که محققان با نگاهی اجتهادی و اکتشافی نسخه‌های مورد نیاز برای رشد و تعالی جامعه اسلامی را از قرآن استخراج نمایند. اگر چه وقوع انقلاب اسلامی روحی تازه در این راستا دمید اما حجم و کیفیت کارهای پژوهشی انجام شده در این زمینه در حد نیاز جامعه و انتظارات نمی‌باشد.

واژگان کلیدی: سیاست در قرآن، تفسیر سیاسی قرآن، کلام سیاسی، اخلاق سیاسی،

فقه سیاسی.

فهرست مطالب

چکیده..... و

مقدمه: طرح تفصیلی

- 1- بیان مسأله..... 2
- 2- اهمیت و فایده تحقیق..... 3
- ۳- پیشینه تحقیق..... 3
- 4- اهداف تحقیق..... 3
- 5- چارچوب نظری..... 4
- 6- روش تحقیق..... 6
- 7- سؤالات تحقیق..... 6
- 8- مفاهیم..... 6

فصل اول: دلالت‌ها و استلزامات عقاید سیاسی اوامر و نواهی قرآن

- مقدمه..... Error! Bookmark not defined.
- 1-1- دلالت‌ها و استلزامات عقاید سیاسی اوامر قرآن..... Error! Bookmark not defined.
- 1-1-1- توحید..... Error! Bookmark not defined.
- 2-1-1- نبوت..... Error! Bookmark not defined.
- 1-2-1-1- شأن رسالت (انذار و تبشیر، تربیت و تعلیم)..... Error! Bookmark not defined.
- 2-2-1-1- شأن قضاوت..... Error! Bookmark not defined.

3-2-1-1-1. Error! Bookmark not defined.....شأن حکومت و حاکمیت سیاسی

3-1-1-1. Error! Bookmark not defined.....امامت

4-1-1-1. Error! Bookmark not defined.....معاد

5-1-1-1. Error! Bookmark not defined.....عدل الهی

6-1-1-1. Error! Bookmark not defined.....ایمان و کفر و نفاق

7-1-1-1. Error! Bookmark not defined.....امنیت

2-1-1-1. Error! Bookmark not defined.دلالاتها و استلزامات عقاید سیاسی نواهی قرآن

1-2-1-1. Error! Bookmark not defined.....نهی از کفر

2-2-1-1. Error! Bookmark not defined.....نهی از شرک

3-2-1-1. Error! Bookmark not defined.....نهی از تردید

4-2-1-1. Error! Bookmark not defined.نهی از پذیرش ولایت و حاکمیت طاغوت و اطاعت از آن

5-2-1-1. Error! Bookmark not defined.....نهی از تشریح غیر الهی

Error! Bookmark not defined.نتیجه گیری فصل اول

فصل دوم: دلالتها و استلزامات اخلاق سیاسی اوامر و نواهی قرآن

Error! Bookmark not defined.مقدمه

1-2-1-1. Error! Bookmark not defined.دلالاتها و استلزامات اخلاق سیاسی اوامر قرآن

1-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....تقوا

2-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....اعتدال

3-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....احسان و نیکی

4-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....اصلاح بین مردم

5-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....انفاق

6-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....تواضع

7-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....حسن معاشرت و بیان نیکو و پسندیده

8-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....شکر

9-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....صبر

10-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....عفو و صفح

11-1-1-2. Error! Bookmark not defined.....توکل

2-2-1-1. Error! Bookmark not defined.دلالاتها و استلزامات اخلاق سیاسی نواهی قرآن

1-2-2	نهی از پیروی از هوی و هوس و نهی از فساد	Error! Bookmark not defined.
2-2-2	عدم اعجاب از قدرت ظاهری (منافقین یا کفار)	Error! Bookmark not defined.
3-2-2	نهی از حزن	Error! Bookmark not defined.
4-2-2	نهی از ترس و جبن	Error! Bookmark not defined.
5-2-2	نهی از اسراف	Error! Bookmark not defined.
6-2-2	نهی از غرور و تکبر	Error! Bookmark not defined.
7-2-2	نهی از اذیت و تحقیر شهروندان و مسئولان	Error! Bookmark not defined.
8-2-2	نهی مربوط به لسان: نهی از غیبت، نهی از دروغ و نهی از دادن القاب زشت	Error!
		Bookmark not defined.
9-2-2	نهی از شتابزدگی	Error! Bookmark not defined.
	نتیجه گیری فصل دوم	Error! Bookmark not defined.

فصل سوم: دلالتها و استلزامات فقه سیاسی اوامر و نواهی قرآن

	مقدمه	Error! Bookmark not defined.
1-3	دلالتها و استلزامات فقه سیاسی اوامر قرآن	Error! Bookmark not defined.
1-1-3	نماز	Error! Bookmark not defined.
2-1-3	روزه	Error! Bookmark not defined.
3-1-3	خمس	Error! Bookmark not defined.
4-1-3	زکات	Error! Bookmark not defined.
5-1-3	حج	Error! Bookmark not defined.
6-1-3	امر به معروف و نهی از منکر (اصل نظارت)	Error! Bookmark not defined.
7-1-3	عدالت	Error! Bookmark not defined.
8-1-3	آمادگی دفاعی	Error! Bookmark not defined.
9-1-3	جهاد	Error! Bookmark not defined.
10-1-3	امنیت	Error! Bookmark not defined.
11-1-3	اصل وحدت	Error! Bookmark not defined.
12-1-3	اصل همزیستی مسالمت آمیز	Error! Bookmark not defined.
13-1-3	اصل استقامت و ثبات قدم	Error! Bookmark not defined.
14-1-3	قاعده شورا	Error! Bookmark not defined.
15-1-3	مقابله به مثل	Error! Bookmark not defined.

- 16-1-3- رجوع به کارشناس Error! Bookmark not defined.
- 2-3- دلالت‌ها و استلزامات فقه سیاسی نواهی قرآن Error! Bookmark not defined.
- 1-2-3- نهی از تعدی و تجاوز به حدود الهی و حقوق دیگران Error! Bookmark not defined.
- 2-2-3- نهی از قتل و ترور (قاعده حرمت جان انسان) Error! Bookmark not defined.
- 3-2-3- نهی از اعانه بر اثم (حرمت کمک به گناه و تجاوز) Error! Bookmark not defined.
- 4-2-3- نهی از تفرقه و نزاع Error! Bookmark not defined.
- 5-2-3- نواهی قران در مسائل اقتصادی Error! Bookmark not defined.
- 6-2-3- نواهی در بحث روابط بین‌الملل و سیاست خارجی Error! Bookmark not defined.
- نتیجه‌گیری فصل سوم Error! Bookmark not defined.

فصل چهارم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها

- نتیجه‌گیری فصل اول: عقاید سیاسی Error! Bookmark not defined.
- نتیجه‌گیری فصل دوم: اخلاق سیاسی Error! Bookmark not defined.
- نتیجه‌گیری فصل سوم: فقه سیاسی Error! Bookmark not defined.
- انتقادها و پیشنهادها Error! Bookmark not defined.

منابع و مآخذ

مقدمه:

طرح تفصیلی

1- بیان مسأله

قرآن کریم به عنوان معجزه جاویدان پیامبر اکرم(ص) و کتاب هدایت انسان حاوی دستورات و برنامه‌های زندگی فردی اجتماعی انسان است. سیر تحولات زندگی بشر و ورود به دنیای عصر جدید پرسش‌های مختلفی را در حوزه‌های گوناگون پیش روی متفکران و دانشمندان به ویژه اندیشمندان مسلمان قرار داده است.

از یک سو تعالی جوامع اسلامی در گرو عمل به تعالیم و فرمان‌های قرآن و سنت نبوی و سیره ائمه اطهار(ع) است که در اینجا وظیفه محققان و پژوهشگران دینی تبیین و تفسیر و استخراج محتوای لازم جهت راهبری و رشد و تکامل جامعه اسلامی است و از سوی دیگر در مقابل هجمه و تلاش دشمنان باید از مبانی و اصول فکری اسلام ناب دفاع نمود.

در این راستا با رجوع به آیات شریف قرآن و بررسی اوامر و نواهی قرآن به دنبال کشف دلالت‌ها و استلزامات سیاسی این آیات بوده و آنها را در سه حوزه کلامی- فلسفی، اخلاقی - تربیتی، فقهی - رفتاری بیان می‌کنیم. در تحقیق حاضر تنها افعالی که با صیغه امر یا صیغه نهی در قرآن آمده‌اند بررسی شده‌اند.

با توجه به معارف بیکران قرآن، مطالب این تحقیق در حد فهم و بضاعت نگارنده بیان شده و قطعاً بستر کافی برای طرح دلالت‌ها و استلزاماتی دیگر از این آیات وجود دارد. با توجه به کثرت محتوای قرآنی در این زمینه و محدودیت تحقیق حاضر در هر بحث تعدادی از اوامر و نواهی که دارای دلالت‌ها و مضامین سیاسی هستند در حوزه‌های عقاید، اخلاق و فقه بررسی شده‌اند.

2- اهمیت و فایده تحقیق

با وقوع انقلاب اسلامی و استقرار حکومت اسلامی ضرورت هر چه بیشتر حرکت بر طبق مبانی و اصول قرآنی احساس می شود. فراهم آوردن چارچوب‌های نظری بر اساس مبانی قرآنی و نظریه پردازی در زمینه علوم اسلامی از اصلی ترین کارهای محققان محسوب می شود. از حیث نظری با تبیین و توضیح دلالت‌ها استلزامات سیاسی آیات مورد بحث گامی در جهت محتوای سیاسی آیات قرآنی برداشته می شود و امید است در ایجاد فضای اندیشه‌ورزی و دقت نظر مؤثر باشد. از سوی دیگر بعضی از آیات فوق می تواند به عنوان الگو و مدل عملیاتی در اداره جامعه اسلامی در بخش‌های مختلف حکومتی اعم از ارکان قوا و زیرمجموعه‌های آنها از حیث قانون گذاری و سیاست گذاری و اجرایی داخلی و خارجی مورد استفاده قرار گیرد. کارکردهای اعتقادی، اقناعی، امنیتی، دفاعی، سیاست خارجی و روابط بین‌الملل از موارد قابل برداشت از آیات فوق است.

3- پیشینه تحقیق

در زمینه دلالت‌ها و استلزامات سیاسی اوامر و نواهی قرآن به صورت مستقل کتاب یا مقاله یا پایان‌نامه‌ای یافت نشد، اما در موضوعات مختلف قرآن پژوهی در زمینه‌ی مسائل سیاسی، به این آیات اشاره شده و در بعضی کتب و مقالات این آیات مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته‌اند. با توجه به عدم وجود تحقیقی مستقل در این زمینه و فقدان منابع مستقل در این باب شایسته است این تحقیق با تمرکز بر روی اوامر و نواهی قرآن کریم به بررسی دلالت‌ها و استلزامات سیاسی آنها بپردازد.

4- اهداف تحقیق

اداره و هدایت جامعه اسلامی تنها با رجوع به آموزه‌ها و مبانی فکری قرآن کریم و سنت نبوی و سیره‌ی ائمه اطهار(ع) امکان پذیر است؛ لذا در جهت داشتن جامعه‌ای مطلوب نیازمند حرکت در مسیر دستورات و اوامر قرآن و اهل بیت(ع) هستیم.

از سوی دیگر با وقوع انقلاب اسلامی ضرورت هر چه بیشتر علوم انسانی اسلامی و بومی سازی علوم انسانی در راستای نهضت نرم افزاری احساس می شود. تحقیق حاضر گامی کوچک در راستای تحقق اهداف فوق است.

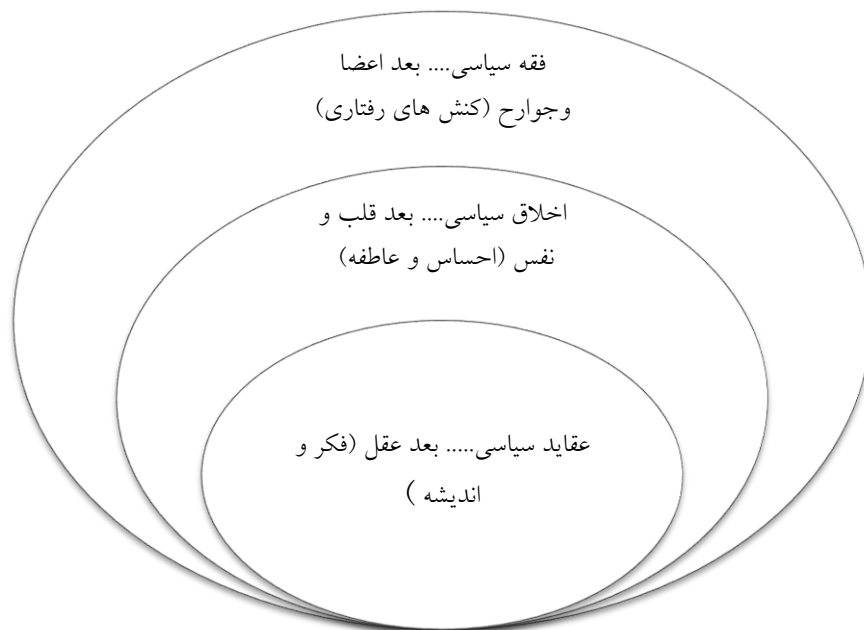
5- چارچوب نظری

آموزه های و دستورات دینی در سه بخش کلی اعتقادات، اخلاق و فقه قابل تصور است. این تقسیم بندی از دیرباز مورد توجه عالمان و اندیشمندان اسلامی بوده است. اصول کافی بر این اساس در سه بخش اصول دین، دستورات اخلاقی، فروع و فقهیات دین تدوین شده است. علامه طباطبایی در میزان به این الگو پرداخته و دین را شامل سه بخش اعتقادی و اخلاقی و احکام معرفی می نماید. امام خمینی (ره) نیز در کتاب چهل حدیث با استناد به روایتی علوم را به سه بخش آیه محکمه (علوم عقلیه و معارف حقه)، فریضه عادلّه (علم اخلاق و تصفیه قلوب)، سنه قائمه (علم ظاهر و علم آداب قالبیه) تقسیم می نماید.

از آنجاکه مخاطب انبیاء و پیام الهی انسان ها می باشند از این تقسیم بندی سه گانه می توان به سه بعد وجودی انسان پی برد. فهم عقلانی، گرایش های عاطفی و رفتار ظاهری ابعاد وجودی هستند که محتوای این بخش ها معطوف به آنهاست. پس درازای این سه بخش می توان سه بعد وجودی عقل (بعد شناختی)، نفس و قلب (بعد عاطفی)، جسم و جوارح (بعد کنشی) برای انسان در نظر گرفت. در حوزه عقل و اندیشه مباحث اعتقادی و در حوزه نفس و قلب مسائل اخلاقی و در حوزه جسم و اعضا و جوارح مسائل فقهی و رفتاری مطرح می شود. این تحقیق با توجه به ساختار سه بعدی محتوای اسلام شکل گرفته است. سه بخش اعتقادات، اخلاق و فقه در دین، سبب می شود نظرگاه به ابعاد انسان در سه بعد عقل و قلب و جسم شکل گیرد. لایه عقلی که جایگاه اندیشه و تفکر است، مخاطب عقاید قرار می گیرد. قلب و نفس انسان که مأمّن احساسات و عواطف اوست، مخاطب مباحث اخلاقی شده و جسم و ظاهر انسان که موطن کنش ها و رفتار اوست، مخاطب شریعت و فقه دینی است.

لایه عقلی و در حقیقت عقاید انسان زیربنایی ترین قسمت حقیقت وجودی فرد را تشکیل می دهد و سپس رتبه قلب و اخلاق است و در نهایت نوبت به ظاهر انسان و بخش فقه می رسد. رابطه تنگاتنگ و مستقیم این سه بخش به گونه ای است که برای رسیدن به تعالی و کمال مطلوب ایمانی هر سه بخش مورد نیاز است. این سه مرحله باید در کنار هم محقق شده و نظام ارزش گذاری را نسبت به افراد به ظهور برساند. البته هر چه که عقاید انسان صحیح تر و دقیق تر و عمیق تر باشد بالتبع رفتارهای اخلاقی و فقهی او بار ارزشی بیشتری دارد.

باید توجه داشت که اخلاق بدون فقه انحراف از مسیر دین است و فقه بدون اخلاق نیز به ضدیت با مبانی دینی می انجامد. بعلاوه فقه و اخلاق در عرصه های مختلف با یکدیگر عجین شده اند؛ مانند نیت در عبادات که در اخلاق رکن عمل قلمداد می شود و در فقه بدون آن، عمل باطل است.

چارچوب نظری تحقیق

6- روش تحقیق

تحقیق حاضر با مبنای بررسی دلالت‌های سیاسی در این سه حوزه با استفاده از اوامر و نواهی قرآن بر اساس منابع کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار فیش‌برداری با روش توصیفی تدوین شده است و به لحاظ اکتشافی بودن فرضیه قبلی نداشته است.

7- سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

— دلالت‌ها و استلزامات سیاسی اوامر و نواهی قرآن کریم چیست؟

سؤالات فرعی:

- 1- دلالت‌ها و استلزامات عقاید سیاسی اوامر قرآن کریم چیست؟
- 2- دلالت‌ها و استلزامات عقاید سیاسی نواهی قرآن کریم چیست؟
- 3- دلالت‌ها و استلزامات اخلاق سیاسی اوامر قرآن کریم چیست؟
- 4- دلالت‌ها و استلزامات اخلاق سیاسی نواهی قرآن کریم چیست؟
- 5- دلالت‌ها و استلزامات فقه سیاسی اوامر قرآن کریم چیست؟
- 6- دلالت‌ها و استلزامات فقه سیاسی نواهی قرآن کریم چیست؟

8- مفاهیم

محتوای تحقیق فوق با محوریت آیات اوامر و نواهی الهی شکل گرفته است. مقصود از اوامر الهی بعث و برانگیختنی است که در قالب صیغه فعل امر افعال و صیغه‌های هم خانواده آن در آیات قرآن کریم آمده و دلالت بر وجوب (به نحو مولوی یا ارشادی) می‌نماید. همچنین مراد از نواهی الهی منع و زجری است که در قالب صیغه فعل نهی لا تفعل و صیغه‌های هم خانواده آن در آیات قرآن کریم وارد شده و دلالت بر تحریم (به نحو مولوی یا ارشادی) دارد. با استخراج آیاتی که در آنها فعل امر با صیغه افعال یا مشتقاتش یا فعل نهی با صیغه لا تفعل و مشتقاتش مجموعه آیات در حدود 900 آیه گردآوری شد. از این مجموعه تعدادی از آیات

اوامر یا نواهی بودند که به صورت تخصصی از موضوع خارج بوده مانند امر و نهی الهی به ملائکه یا سایر موجودات یا اوامر و نواهی مرتبط با بهشت و دوزخ یا آیاتی که دلالت‌های سیاسی نداشته که به این آیات پرداخته نشد.

مقصود از دلالت هم در تحقیق فوق دلالت لفظی است. دلالت در لغت به معنای راهنمایی است. در اصطلاح «دلالت» چنین تعریف شده است: چیزی به گونه‌ای باشد که علم به وجود آن موجب انتقال ذهن به چیز دیگری شود مانند اینکه به صدا درآمدن زنگ خانه می‌فهماند که کسی پشت در است. در این مثال؛ صدای زنگ «دال» است، وجود شخص پشت در منزل «مدلول» است، و این خصوصیتی که در صدای زنگ، موجب انتقال ذهن شنونده به وجود شخص پشت در شد را «دلالت» گویند.¹

دلالت تقسیمات مختلفی دارد از جمله: دلالت عقلی، دلالت طبعی، دلالت وضعی، دلالت تصویری، دلالت تصدیقی و... که هر کدام از این اقسام، خود تقسیمات دیگری دارند. دلالت‌های وضعی تقسیم به دلالت لفظی و غیرلفظی می‌شود. متکلم وقتی صحبت می‌کند، برای رساندن معنایی که در ذهن دارد، از همین الفاظ استفاده کرده و به مدلول و معنای آن اعتماد می‌کند.

فهم انسان از متون با توجه به معانی واژه‌ها شکل می‌گیرد. از آنجا که محتوای این تحقیق بر اساس آیات قرآن کریم شکل گرفته است منظور از دلالت‌ها و استلزامات، طبیعتاً دلالت لفظی آن است. بحث الفاظ در علم منطق و اصول و زبانشناسی و همچنین مباحث معرفت‌شناسی مباحث مفصل و خاص خود را دارد. ویژگی الفاظ قرآن، انتخاب دقیق و تناسب آنها با معانی است و نیز قرار گرفتن در جایگاه مناسب خویش در جملات و هماهنگی آنها با واژه‌های قبل و بعد از خود است.

دلالت لفظی نیز اقسامی دارد که عبارت‌اند از:

1. مجتبی ملکی اصفهانی، فرهنگ اصطلاحات اصول، ج 1، قم: نشر عالمه، 1379، ص 318.

1) دلالت مطابقی صریح؛ یعنی آنکه لفظ بر تمام معنی خود دلالت می کند. آیت الله سبحانی این قسم را این گونه تعریف می نماید:

به آنچه لفظ بر آن دلالت دارد، منطوق کلام گفته می شود. مثلاً در جمله من آب می خواهم، منطوق کلام همان درخواست آب گوارا است. به چنین منطوق واضحی، اصطلاحاً مدلول منطوقی صریح گفته می شود.¹

2) دلالت مطابقی غیر صریح: این بخش دارای سه قسم است:

الف: دلالت تضمینی: دلالت لفظ بر جزء معنای موضوع له خودش دلالت تضمینی است؛ مانند دلالت لفظ بیع (فروختن) بر تملیک (به ملک دیگری درآوردن)، در حالی که بیع عبارت است از تملیک عین به عوض معلوم، یا مانند دلالت لفظ کتاب بر صفحه و یا جلد آن.

ب: دلالت التزامی: این دلالت خود بر سه قسم است:

ب-1) دلالت اقتضائی: اگر متکلم در کلام خود، مطلبی را به صراحت بیان نکرده است ولی درستی و راستی (صدق) کلامش از جهت عقلی یا شرعی؛ بستگی به آن مطلب داشته باشد؛ به چنین دلالتی؛ دلالت اقتضاء گفته می شود، مثلاً در کلامی از پیامبر اسلام (ص) چنین رسیده است: از امت من چند چیز برداشته شده است؛ از جمله خطا و نسیان... در حالی که می بینیم، مسلمانان مانند دیگر مردم؛ دارای خطا و نسیان (فراموشی) می شوند. پس اگر بخواهیم این کلام پیامبر (ص) را درست معنا کنیم باید بگوییم: از امت پیامبر مؤاخذه و عقابی که به خاطر خطا و فراموشی، مستحق آن بودند، برداشته شده است.²

ب-2) دلالت تنبیه و ایما: دلالتی که مقصود و مراد متکلم است، اما صحت یا صدق کلام بر آن توقف ندارد و در عین حال، از سیاق کلام متکلم یقین می کنیم که آن دلالت را اراده کرده و یا بسیار بعید می دانیم که آنها اراده نکرده باشد، مثلاً اگر شخصی به رفیق خود بگوید «من تشنه ام»، این کلام او اشاره به این مطلب دارد که: «برخیز و آب بیاور».³

1. جعفر سبحانی، الموجز فی اصول الفقه، قم: مؤسسة الامام الصادق (ع)، 1420ق، ص 146.

2. همان، ص 146.

3. احمد قلی زاده، واژه شناسی اصطلاحات اصول فقه، تهران: بنیاد پژوهشی نور الاصفیاء، 1379، ص 112.

ب-3) دلالت اشاره: در این دلالت؛ نه اصل دلالت، مقصود متکلم است و نه صحت (درستی) یا صدق (راستی) کلام متوقف بر آن است، ولی این دلالت به حکم عقل و با دقت عقلی از کلام فهمیده می‌شود. به عبارت دیگر؛ مدلول دلالت اشاره، لازمه مدلول کلام است. حجیت این قسم بر اساس حجیت ظواهر نیست بلکه بر اساس حجیت ملازمات عقلیه است.¹ در بیان دلالت‌ها و استلزامات آیات قرآن کریم در این تحقیق انواع دلالت‌های لفظی فوق مراد است و به تناسب فهم نگارنده از اقسام گوناگون آن استفاده شده است. از مجموعه آیات مرتبط با موضوع تحقیق، آیاتی که دارای دلالت‌ها و استلزامات سیاسی بودند در سه بخش کلی عقاید سیاسی و اخلاق سیاسی و فقه سیاسی قرار داده شده و سپس هر کدام متناسب با برداشت‌های سیاسی در زیرمجموعه‌ها و زیر موضوعات این سه بخش کلی جای گرفتند. در هر موضوع به تناسب اولویت و اهمیت یک یا چند آیه که دلالت روشن‌تر و واضح‌تری داشته بیان و بررسی گردید و آدرس سایر آیاتی که این برداشت‌ها را تأیید و تقویت نموده و زوایای آن را بازگو می‌نمود نگاشته شد.

1. محمدرضا مظفر، اصول الفقه، ج 1، قم: دار الفکر، 1388، صص ۱۲۰ تا ۱۲۵.